

Opakovanie je matkou múdrosti

Anna Ramšáková

[FRANKO, Michal: Slovo o reči. Pohľady pedagóga na aktuálne problémy jazykovej kultúry a na sotácke nárečie. Michalovce: Zemplínska spoločnosť Michalovce 2011. 191 s. ISBN: 978-8089252-08-4.]

Pravidelných čitateľov a prispievateľov do vedecko-popularizačného časopisu pre jazykovú kultúru a terminológiu Kultúra slova možno prekvapí skutočnosť, že nezávislý regionálny týždenník *Pod Vihorlatom*, ktorý od roku 1998 vychádza každý pondelok a prináša každý týždeň aktuálne spravodajstvo z miest a obcí regiónu, má vo svojej obsahovej štruktúre jazykovú rubriku. Potrebu rubriky si vyžiadala jazyková prax, jazykové prejavy, v ktorých, ako Marián Šimkulič, šéfredaktor spomínaného týždenníka, píše „dost' často zaznievajú slová, ktoré škaredia čistotu jazykovej kultúry..., slová, ktoré sú najviac frekventované v jazykovej komunikácii a ktoré nám spôsobujú výslovnostné, gramatické, pravopisné a významové problémy“ (s. 4).

Rubriky sa horlivo a zanietene zhostuje Michal Franko, niekdajší stredoškolský profesor, publicista, regionálny básnik, v súčasnosti na dôchodku, ktorý sa rozhodol vydať podstatnú časť svojich príspevkov v knižnej podobe. Jeho ambícia sa pretavila do hmotnej podoby – do publikácie s názvom *Slovo o reči*. Názov knižky tvoria slová, ktoré si autor vybral z citátu prvého kodifikátora spisovnej slovenčiny Antona Bernoláka (ktorého 250. výročie narodenia sme oslávili v októbri minulého roka) a ktorý čítame na jeho pamätníku v Trnave: „Slováci, píšete po slovensky! Tu máte slovo moje o reči vašej.“ Už tieto slová naznačujú, že v prvej časti recenzovaného dielka bude dominovať úsilie Michala Franka apelovať na bežného používateľa jazyka všade tam, kde „sa bez spisovného slova nezaobídeme“ (s. 6), zvyšovať tak starostlivosť o jazykovú kultúru, o kultúru reči.

Publikáciu pozostávajúcu z dvoch častí – I. Časť spisovná a II. Časť nárečová – uzatvára zoznam použitej literatúry a súpis rukopisných a publikovaných príspevkov autora (dovedna ich je 61), ktoré uverejňoval v celoslovenskej i regionálnej (humenskej) tlači – v Slovenskom denníku, v časopise Slovenský východ, vo Východoslovenských novinách, Vranovských novinách a Podvihorlatských novinách, v nezávislom týždenníku Pod Vihorlatom, v Nedelnej Pravde či v časopise Slovenský jazyk a literatúra v škole a v denníku SME – Smena. Príjemným osviežením publikácie sú, i keď skutočne krátke, textové nárečové ukážky z Vyšného Hrušova a Papína (s. 132). Takýchto nárečových textov by sme v druhej časti tejto publikácie očakávali viac i rozsiahlejšie. Napokon autor zaradil do publikácie fotografie jemu blízkych ľudí, ktorí ovplyvnili jeho osobný život a utvárali v ňom pozitívny vzťah k rodnému kraju a k materinskému nárečiu. Ale tiež osobností, ktoré „pridali ruku k dielu“ vo výskume sotáčkových dialektov.

Texty spisovnej časti publikácie by sme mohli vymedziť do niekoľkých pomyselných okruhov: 1. učiteľ a jeho výchovno-vzdelávací rozmer, 2. jazyk a pestrosť jazyka, 3. jazyková kultúra, 4. pravopis, 5. slohová výchova, 6. literatúra, estetická a etická výchova, 7. názory a reakcie autora na knihy, názory pedagógov či iných odborníkov a jazykovedcov. Prvé podkapitolky druhej časti sú ladené osobne. Autor sa najskôr vyznáva zo svojho vlastného vzťahu k nárečiu svojho rodiska. Rovnako sú odrazom autorovho vzťahu k jeho rodným a najbližším – starým rodičom i rodičom, manželke, synom. Píše o svojich štúdiách, o vlastnej práci v prospech poznania sotáčkových nárečí. Zhŕňa svoje niekoľkoročné, ba mohli by sme povedať celoživotné vlastné snaženia, takisto činorodú prácu iných národne cítiacich rodákov „na sotáčkových nárečových brázdach“. V poslednej časti publikácie (s. 180 – 183) autor uvádza publikačný údaj k jednotlivým príspevkom. Čitateľ i recenzent má možnosť vedieť, v ktorom roku a v ktorom týždenníku či časopise bol uverejnený konkrétny príspevok. Takýto údaj im poskytuje možnosť objektívnejšie zhodnotiť obsah, formu, štýl, výber slov a formulácií toho-ktorého textu vzhľadom na širšie časové rozpätie ich vzniku.

Texty prvej časti „rečového minibreviára“, ako si ju sám autor pomenúva (s. 8), odzrkadľujú rozmanitosť a pestrosť každodenného života nositeľov rôznych foriem slovenského národného jazyka. Jednoduchým štýlom a na primeranej odbornej úrovni (s odvolávaním sa na príslušné kodifikačné a slovníkové práce) upozorňuje bežného používateľa jazyka, širšiu verejnosť na nedostatky v oblasti jazykovej kultúry. V prostredí, ktoré mu je bytostne najbližšie, v škole a mimo nej. Apeluje na učiteľov, ktorí by mali byť po rodičoch príkladom a vzorom.

Aj keď sa spoločenské postavenie učiteľa za posledné desaťročia podstatne znížilo, i v súčasnosti má pedagóg stále rozhodujúcu úlohu pri šírení vedeckých poznatkov. Má byť zameraný na utváranie všeobecnej kultúry, vštepovanie a podporovanie vedomostí a zručností, ako aj na sprostredkovanie postojov v tej-ktorej oblasti ľudského života tohto-ktorého štátu či krajiny. Očakávaný profil učiteľa nepredstavuje iba predpoklad odborných vedomostí a schopností. Požaduje osobnostné danosti a vlastnosti, ako sú tvorivosť, trpezlivosť, vytrvalosť, schopnosť spolupráce, spoľahlivosť, presnosť, osobnostná zrelosť, ktorá vyplýva zo skromnosti, sebadisciplína i zodpovednosť. Nevyhnutná prítomnosť kultivovaného vystupovania a správania, všeobecná kultúrna i spoločenská rozhl'adenosť už len dotvára celostný obraz pedagóga, ktorý mu umožňuje samostatne vykonávať jeho povolanie. Uvedené vlastnosti by si osobitne mal osvojiť učiteľ slovenského jazyka, ktorého prirodzenou snahou by malo byť kultivovanie a cieľavedomé zvyšovanie kvality vzdelania svojich zverencov.

Pozornému čitateľovi neunikne, ako možno komplexne vnímať z autorových textov, že autorovou bytostnou snahou je čistota spisovnosti slovenského jazyka. Podľa nášho názoru tento obranársky postoj Michala Franka vyplývajúci z jeho osobnej hlbkej úcty k nášmu jazyku ho neraz stavia do pozície prísneho a nekompromisného ochrancu, čo môže vyvolávať u niektorých nositeľov jazyka i nevôľu. Jeho prísna direktíva (i keď vychádza z jeho mnohoročnej pedagogickej praxe), že učiteľ slovenského jazyka „musí horieť, aby zapal'oval iných..., musí disponovať láskou k jazyku i k žiakom..., sám musí byť aj jazykovým vzorom!“, „... učiteľ slovenčiny musí u svojich žiakov vypestúvať aj zodpovedný postoj a vzťah k jazyku ako ku kultúrnej a národnej hodnote...“ (s. 19 – 20), nie vždy môže padnúť na úrodnú pôdu. Skúsenosť nás učí, že zmierlivejšie stanovisko „by mal“ je osožnejšie. Osobným nenúteným a dobrým príkladom učiteľa, jeho správnym logickým vysvetlením opodstatnenosti spisovnosti a primeraného jazykového prejavu v tej-ktorej jazykovej situácii, istotne sa podarí viac.

Autor publikácie upozorňuje, aké dôležité je, aby učitelia už na prvom stupni základných škôl vštepovali žiakom základy slovenského pravopisu. Dostačujúcu úroveň pravopisu by nemali zanedbávať ani učitelia ostatných predmetov. Autor však nehovorí iba o svojich výhradách, ale ponúka aj konkrétny návod na zlepšenie úrovne vedomostí žiakov z pravopisu (s. 27 – 28). Napokon uvádza konkrétne príčiny neprimeranej úrovne pravopisu žiakov, ktoré vidí v ich nedostatočnej čitateľskej aktivite. Nuž, a ktorí z učiteľov i samotných rodičov by mu v tomto prípade nedali za pravdu?

Franko sa k používateľom jazyka stavia kriticky. Upozorňuje na nedostatky v jazykových prejavoch úradníkov, rozhlasových a televíznych redaktorov a hlásateľov, prihovára sa novinárom. Usmerňuje ich. Píše, čo je náležité, že vzhľadom na ich postavenie v spoločnosti sa od nich očakáva spisovný prejav na dostatočnej úrovni. V textoch publikácie preto nachádza svoj priestor aj často diskutovaná problematika nedodržiavania mäkkosti vo výslovnosti spoluhlásky *l'* vo všetkých pozíciách (pred samohláskami *e, i*, ktorej výslovnosť je pre väčšinu územia Slovenska nárečovo podložená, na hranici slabiky, či dokonca v slovách, v ktorých sa píše mäkkeň, napríklad v slovách *nedeľa, ladový, ľutovať* a iných), ktorú z hľadiska ortoepickej normy kvalifikujeme ako chyby. Takisto opakujúca sa otázka častého nesprávneho používania podstatného mena *zahájenie* namiesto *začatie, začínanie* či *otvorenie* napríklad schôdze či diskusie, ktorá rezonuje v príspevku *V inzertných novinách otvorili i zahájili* (s. 48). V príspevku *Plecnice, traky* (s. 23 – 24) sa dočítame, ako si autor chcel kúpiť v textilnej predajni plecnice a predavačka nevedela, čo si v skutočnosti žiada. Predavačka argumentovala tvrdením, že aj v objednávkach, aj v predajni používajú iba pomenovanie *šle*, i keď poznajú názov *traky*. Logicky a správne autor odôvodňuje, že v tomto prípade ide o regionálne podmienený výskyt synonym a že slovo *šle* je na okraji bežnej slovnej zásoby súčasného slovenského jazyka. V príspevku tiež poukázal aj na skutočný význam slova *zahájiť* („zahradiť, zatarasiť“) horu, les, líuku, pričom východiskom výkladu a argumentácie bol tiež odkaz na príslušné výkladové slovníky – Slovník slovenského jazyka a na Krátky slovník slovenského jazyka.

Niektoré jazykové prejavy v konkrétnych jazykových situáciách Franko hodnotí ako pejoratívne, neestetické, gramaticky a jazykovo úplne nesprávne. Hovorí o maličkostiach, ktoré „deformujú pravý význam a obsah slova“ (s. 21). Napríklad v jednom z denníkov písali o veľkopredajni, v ktorej možno nakúpiť potraviny, zeleninu, výsekové mäso, údeniny, cukrovinky, lahôdky a drogistický tovar atď. (tamže).

V jednom príspevku sa nerieši iba jeden jazykový problém, neraz ide o dva či tri sporné javy. Ale o všetkých nemožno písať, a tak iba v stručnosti uvádzame aspoň niektoré z nich: otázka správneho osvojenia si významu prídavných mien *sanitárny* a *sanitačný* (s. 33), *výberca* a *výberkyňa poplatku na parkovisku* (s. 34); časté a nevhodne používané slovné spojenie *krst knihy*, či dokonca *obriezka knihy* (s. 34 – 35); o nepoužívaní správnych predložiek v prejave televíznych a rozhlasových moderátoriek

– *to je už pre dnes odo mňa všetko*, o „nedostatkoch“ v Jednotnom katolíckom spevníku – *skrze Máriu k Ježišovi, cez Máriu k Ježišovi*; o vyjadrení *mám toho cez hlavu, dostávam plat cez 300 EUR* (s. 41 – 42). A opäť má čitateľ/bežný používateľ jazyka naporúdzi uvedené správne spisovné ekvivalenty. Autorovi napríklad prekáža prehrešok v podobe slova *kombiklozet*

(s. 64 – 66). Poukazuje na pôvod slov *kombi* a *klozet* (prvé z latinčiny, druhé z francúzštiny) a na opakujúci sa jav – niektorí nositelia jazyka akoby stále potrebovali používať cudzie, čiže svetové slová (s. 65). Takisto reaguje na tvrdenie *za tlačové chyby neručíme*, ktoré sa objavujú najčastejšie v letákoch našich hypermarketov.

Nemožno nesúhlasiť s Michalom Frankom, že nedostatky v jazykovej kultúre vznikajú aj v dôsledku istej nedbanlivosti, ľahostajnosti a vlašnému vzťahu k jazyku zo strany samotných používateľov. Istá miera sebadisciplíny každého jednotlivca a jeho pozitívny vzťah k jazyku a ku kráse slova by mohli byť úspešným riešením mnohých jazykových nedostatkov.

V príspevkoch autor ukazuje aj na regionálne podmienené chyby v rode podstatných mien *snímok*, *salám* oproti *snímka*, *smet'/smeti*, *saláma*, či v slovtvorných príponách, napr. *lízatko* oproti *lízanka*, v prejavoch, od ktorých by sa očakávala spisovnosť.

Druhá časť publikácie – nárečová – predstavuje prelínanie súkromného s odborným a vedeckým. Najskôr autor poukazuje na opozíciu dvoch jazykových foriem slovenského národného jazyka – spisovného jazyka a nárečia. Potom zaraďuje sotácke nárečia do príslušnej skupiny zemplínskych nárečí. Autor venuje niekoľko podkapitol svojim rodičom a starým rodičom. Takisto vzdáva hold Jánovi Šárgovi, rodákovi z Veľopolia (okres Humenné), pedagógovi, jazykovedcovi – dialektológovi, ktorý sa ako prvý podujal skúmať sotácke nárečia (s. 115 – 123, 146 – 153, 162 – 164). Upozornil na jeho osobnostné i odborné kvality. Dozvedáme sa tiež, že vážny záujem J. Šárgu

o výskum sotáckych nárečí podporil Václav Vážný. A tak v roku 1936 J. Šárga začal s prvým zapisovaním a excerpovaním tohto typu nárečia. O dva roky neskôr upozornil na sotácku kvantitu, ktorej výskyt modernými prístrojmi, najmä na oscilografe, neskôr potvrdil Jozef Liška.

Michal Franko na viacerých miestach píše o vlastnej práci o hláskoslovnom systéme sotáckeho nárečia, o spracovaní neohybných slovných druhov, substantív či o svojom výskume sotáckeho folklóru. Pozoruhodné sú jeho skúsenosti, ktoré nadobudol vďaka Vasilovi Petrovičovi Lattovi (s. 140), ktorý ho zasvätil do tajov výskumu zvukovej stránky nárečí na umelom podnebí. V tých časoch (pred vyše šesťdesiatimi rokmi) to bola už pomerne rozšírená metóda získavania nových poznatkov zo zvukovej roviny nárečí. Autor publikácie svoje foneticko-fonologické výskumy konfrontuje aj s názormi Agáty Zambovej (s. 127 – 129). Zaspomínal si aj na Jozefa Štolca a Antona Habovštiaka. Na niekdajší „štáb popredných slovenských jazykovedcov-dialektológov“ (s. 130), ktorý navštívil sotácky región a ktorý okrem už spomenutých dvoch bádateľov tvorili Jozef Liška, Štefan Lipták a sám autor publikácie. Ako sa sám M. Franko vyznáva z vlastných pocitov a pohnútok (s. 124), i z úcty k nim sa rozhodol podať aspoň stručný pohľad na ich zásluhnú vedeckú prácu a na dejiny a celkový výskum spomínaných nárečí aj v recenzovanej publikácii.

Výskumu sotáckych nárečí – predovšetkým užskej oblasti – venoval všetky svoje sily a srdce Štefan Lipták – „chlúba rodného Spiša“ (s. 138) –, ktorého prácu pre rodný kraj Michal Franko vo svojej publikácii osobitne zdôraznil. Takisto mu v publikácii preukázal vďaka a úctu za to, čo pre výskum rodného nárečia urobil. Zdôraznil jeho produktívny nárečový výskum, cenné pohľady na sotácku problematiku a závery výskumu uvedenej nárečovej skupiny vo východnej časti Slovenska. V publikácii venuje priestor aj niektorým skutočnostiam z osobného života i z obdobia štúdií Štefana Liptáka, z jeho vedeckého i pedagogického pôsobenia na Katedre slovenského jazyka a literatúry Katolíckej univerzity v Ružomberku i z pôsobenia v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV, neskôr v Slavistickom ústave Jána Stanislava SAV. Upozornil na jeho ocenenie za zásluhy a dlhoročnú prácu pri napĺňaní programu Matice slovenskej. Pripomenul aj výskum nárečia slovenských osadníkov v Zakarpatskej Ukrajine, do ktorého sa Štefan Lipták zapojil spolu s kolegami z Etnologického ústavu SAV i z Historického ústavu SAV.

Napokon Michal Franko neobišiel ani Vieru Kováčovú, ktorá nielenže nadviazala na predchádzajúce poznatky o sotáckych nárečiach, ale uskutočnila aj vlastný nárečový výskum sotáckych nárečí severovýchodného Zemplína, čoho dôkazom je vysoko erudovaná monografia *Sotácke nárečia* (Ružomberok, 2010).

Odborno-popularizačné texty Michala Franka, ktoré máme možnosť čítať v prvej časti tejto publikácie, sú obrazom autorovej hlbokej úcty k jazyku a národu, mimoriadnej horlivosti pre národnú vec v najširšom zmysle slova. Odborné a ľudské úsilie autorových textov treba skutočne oceniť. Niektorých súčasných čitateľov však môže vyrušovať autorova výrazná citová zaangažovanosť, neraz prejavujúca sa početnejšími romantizujúcimi tendenciami, ale tiež atypickými slovnými spojeniami a prívlastkami, napríklad: *Niektoré jazykové situácie sú priam havarijné – najmä pravopisné, ... najviac jazykových úrazov* (s. 19), *... koľko slov si priam žiada chirurgické ošetrovanie vrátane aj amputácie, lebo brýzgajú špinu na jeho čistý kostým...*

(s. 20), *Na lexikálnych lánoch našej slovenčiny sú rozprestreté slová ako obilné klasy, krásne, zlatozrné* (s. 21), *... tá starostlivá mater našej slovenčiny a duchovný teplomer našich škôl* (s. 31), *jazykové haraburdie* (s. 32), *... do jazykovej nápravy sa musí zapojiť celý pedagogický orchester* (s. 37), *Jeho reč* [Karola Poláka – poznámka autorky recenzie] *nikdy nebola suchou pašou bez jazykových vitamínov!* (s. 38), *... by mali zaujať svoje stanovisko aj generáli nášho jazyka z Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV v Bratislave...* (s. 46), *Zovšadiaľ sa na nás valí jazykový brud ako ťažký balvan...* (s. 49), *Tých jazykových nesprávností a nepresností je viacej. Snažili sme sa upozorniť iba na tie slová, ktoré sa priživujú na kráse iných slov, teda sú akýmisi jazykovými parazitmi...* (s. 55), *Skloňme sa v úcte nad jeho* [Ľudovíta Štúra – poznámka autorky recenzie] *príkladný život a veľkolepé dielo, nad brázdy slovenských úhorov, v ktorých do krásy zakvitla reč naša milá a celý náš národ, ktorý v blaženom pokoji svojej štátnosti zhrieva sa slnkom svojich robotných predkov...* (s. 100 – 101), *Do krásneho kostýmu každodenne poobliekajme aj našu reč a nech je taká krásna a taká čistá ako voda tatranských prameňov* (s. 103).

Sme presvedčení, že Frankove texty (v oboch častiach publikácie) by určite nestratili na svojej odbornosti, hodnote a kvalite, keby v nich nebola istá miera subjektivismu. Práve naopak. I napriek uvedeným „výhradám“ si veľmi vážime prácu, ktorú vykonal Michal Franko pre jazykovú kultúru nielen vo svojom rodnom regióne. Napokon nám nedá nenapísať, že zastávame názor, že nikto nikomu nemôže vnucovať, ako má vnímať a navonok prejavovať svoj vlastný vzťah k materinskému jazyku. Plne chápeme autorov postoj a jeho vnímanie jazykovej skutočnosti, ktoré sám vysvetľuje na viacerých miestach. Autor chce „Žiť v priateľstve s pravdou“ (s. 61) a to, čo robí, „robí z úcty k slovu“ (s. 8).

Na záver by sme autorovi recenzovanej publikácie v prípade jeho ďalšieho vydania odporúčali niektoré formálne úpravy. Keď si chce čitateľ pozrieť v časti *Publikované a rukopisné príspevky* (s. 180 – 183) konkrétne údaje (či ide o rukopis, o publikovaný text, v ktorom roku text vznikol – pri viacerých tento údaj chýba, a či výber „rétoriky“ príspevku by vyplýval aj z doby jeho vzniku), zistí, že na viacerých miestach (napríklad s. 14 – 17, 19, 37) nie je celkom jasné, či ide o publikovaný alebo rukopisný – samostatný – príspevok, alebo o pokračovanie predchádzajúceho príspevku. Iba pri pozornom čítaní čitateľ zistí, že by mohlo ísť/že ide o pokračovanie predchádzajúceho príspevku. V tomto prípade by sa na dosiahnutie prehľadnosti žiadalo ich osobitné grafické označenie. Rovnako na s. 79 by sme odporúčali označiť názov nového príspevku *Klobásky kabátovky majú už aj svoje sestry* tučným typom písma. Autor sa snaží o dodržiavanie spisovnosti všade tam, kde sa to očakáva, a predsa čítame na s. 58 „viď Anonymovu“, na s. 62 „vedeckú serióznosť postrádajú“, alebo nájdeme v texte pomenovanie dediny nárečovou lexémou *valal* bez jej označenia v úvodzovkách.

Veríme, že i napriek týmto našim pripomienkam autor recenzovaného dielka nezanevrie na jazyk a jeho nositeľov a na jazykovú kultúru.

Autor recenzovanej publikácie *Slovo o reči* všetku svoju silu a um vložil do práce pre rodný kraj, čo by hádam mohol odzrkadľovať citát z básne *Za pluhom* od Martina Rázusa, ktorú uvádza Michal Franko (s. 166) pri spomienke na A. Habovštiaka: „Boh mi svedok, chcel som v zanietení svätom gazdovať nie sám, lež v láske s rodným bratom, ale načo hádky, načo hlúpe boje? Jar je tu, nuž orme, a to každý svoje...!“

Anna Ramšáková